ح. زبیری.

رهبر صبیان

اوچنچی قسم

صنوف ابتدائیه شاکردلری ایچون قرائت کتابی

ناشری:

صباح کتبخانه سی

ایکنچی مرتبه باصلووی

КАЗАНЬ.
Типо-литографія Императорскаго Университета.
1908.

بسم الله الرحمن الرحیم

§۱ — بو کتابنی یازوچیدن بر نیچه سوز:

طرشوب سبق اوقوچی عزیز بالالر!

سزلرنڭ بو اوطوره طورغان خانه‌گز مکتب، قارشیگزده درس اوگراتوچی‌ده خلفه‌گز یعنی سزنڭ دنیا وآخرت راحتلی بولووگزغه ایڭ الوغ سبب ویاردمچی بولغان (علم = بلو) دیگان کورکام صفتنی اوگراتوچی بر کمسه‌در.

قولیگزده کتاب یعنی سزلرگه بلووی تیوشلی بولغان نرسه‌لرنی شوندن اوقوب بلووگز ایچون یازلمشدر. ایمدی سزلرنی باشلاب مکتبکه یباروچی آتا آناگز، یاکه باشقه بربر ولیگز (قرداشیگز) در، آنلر البته سزنی علم اوگراتو ایچون بونده یباروب سزلرنی عالم ایتوب دنیا آخرت راحتلی بولووگزنی استیلر. دخی بوخانه‌نی صالدروچی کمسه‌ده یاکه سزنڭ بونده بولای جیولشووگزه سبب بولوچی کمسه‌ده سزنڭ راحتگزنی تلاوچی واستاوچی بولادر.

اویلاب قاراگز ئلی! سز نیندای قدرلی وبختلی ایکانسز! نیچه کشی سزنڭ راحتلی وتوفیقلی بولووگز ایچون طرشه‌لر. ایمدی آنلرنڭ بو قدر طرشولرینه قارشی سز نی اشلامکچی بولاسز؟ خیر دعا هم طرشوب سبق اوقووگزدن باشقه سزدن بر نرسه‌ده امید ایتلمیدر، اما بونی ده آڭلامایچه همان یالقاولقغه اوگرانسه‌گز، طرشوب اوقوماسه‌گز. اوقوغانگزنی خاطر یگزده طوتماسه‌گز،

شول طرشوچیلرنڭ قدرلرینی بلماسەگز، اول وقتدە سزدن خیرسز وسزدن بختسز وعقلسز هیچ بر کم بولماز دیوب بلەمن!

بس بولای بولغاچ سزنڭ ایچون طرشودن باشقە برچارە یوقدر. نی قدر طرشسەگز شول قدر کوب بلورسز، نی قدر کوب بلسەگز شول قدر درجەگز آرطور، نی قدر درجەگز آرطسە شول قدر راحتلی بولورسز. آدم ایچون راحتلی بولودن باشقە بر نرسە کیراك توگلدر.

سزنڭ بختلی بولووگزغە سبب بولغان نرسەلرنڭ بارچەسی قورلغان، مگر سزنڭ اشیگز وآلغە کیتووگز ایمدی اوزیگزگە باغلانمشدر. خوش صاغ سلامت بولیگز!

§ ٢ — طرشو نیچك بولادر؟

طرشە طورغان بالا مکتبکە کیلونی آتاسی قوشقانغە یاکە خلفەدن قورقغانغەنە صاناماز، بلکە اوزینە فائدە ایتەر ایچون، آلدەغی کونلردە راحتلی بولو هم الله تعالىنڭ سویگان قولی بولو ایچون دیوب یورور. هیچ بر کون سبقدن قالماز وصوڭغە قالوب کیلماز، آلغان سبقنی بلوب هیچ بر اونوتلماسدای قیلوب خاطرینە آلور هم آڭلار. هر کوننی اوقوغان سبقدن کوبمی فائدە ایتکانینی اوزی اویلی هم یازا بارور، آلغان سبقدە آڭلانماغان بر یری بولسە آنی شول حالنچە بردە قالدرماز، هیچ بر اویالماینچە خلفەسندن قات قات صورار، هروقت خلفە قوشقانچە یورور، اول قوشقان سوزگە هیچ بر وقتدە قارشیلق قیلماز، اوقوغان سبقنی آڭلاماو قدر ناچار بر اش یوق ایدوکینە بیك یاخشی توشنور، شونڭ ایچوندە اوزی اوقوغان سبقنی ئللە نیچە مرتبە اوقوب، تورلیچە اویلاب وفکراب کتابنی یابوب شولوق سبقنی

سویلارگه یا که ایکنچی براو آگلاردی درجه‌ده ایتوب یازارغه طرشور، حاصل
نیچیک گنه بواسه‌ده اوقوب فائده ایتو طرفنده بولور.

§ ۳ — مکتب‌که چاقرو

عزیز بالا یاشلگ سیکزده، کلدی سڭا اوقو زمانی،
عبرت برله قاراسانه، یالتراغان یاقتی دنیانی.
یاشل یابقان یرنڭ اوستنده، نورین ساچقان قویاش آستنده،
جان ایاسی بارده طرشه، راحتلی بولو خاصتنده.
حیوانلر همه قوشلر، چغوب یوریلر اویادن،
راحت آشاب یاطور ایچون، جیم استیلر بر خدادن.
بال قورتی ایرتوك طوروب چغوب کیتکان،
بال جیوب قایتور ایچون تورلی چیچکدن.
قایتوب کیله خوش ایسلی چیچکلر طابوب،
طرشوی حقنده آغزی طولی بال قابوب.
ایمدی سن شونلرنی کوروب آل عبرت!
سن‌ده شونلر کبی طرش! قیل غیرت!.
ایرته طور! یوکور مکتب‌که، قیمتلی علم آلورغه،
بال قورتینڭ باروی کبی، لذتلی باللر طابورغه.
ایرته طور! یوکور مکتب‌که، قیمتلی جوهر طابورسڭ!
دنیا آخرت راحتلیکین، جوهر برله صاتوب آلورسڭ!
علم اوزی جوهردر، جوهر قیمتلی ایرور،
علمڭ بواسه جوهر نیگه، اول اوزی طابوب بیرور.

سن آدم سنگ یوق قنادنگ نی روشلی اوچارسنگ؟
علم سنگا قناد ایرور، یراق یرگه ینارسنگ!
طرش بالا! طرش بالا! طرشو سنگا بیک لازم،
امتحانده سننگ اشنگ، بیک کورکام بولور یازین.

§ ٤ — علم = بلو

آدم بالاسینگ ترکلیکی وراحتلی بولووی ایچون علم‌دن باشقه هیچ بر دوا وقورال یوقدر. کم‌ننگ علمی بولسه اول کمسه راحتلی وبختلی والله تعالی‌ننگ سویگان قلی بولور. الله تعالی ایتکان بلگان کمسه‌لر برله بلماگان کمسه‌لر بر بولورمی البته بولمازلر دیوب. هم پیغمبر صلی الله علیه وسلم ایتکان علمنی استه‌گز بیشکدن آلوب لحدکه قدر دیوب، یعنی کچکنه وقتدن آلوب اولگانچه همان علم استاوده بولیگز دیوب؛ بـو سوز بوینچه کشی‌گه عمر بارینه مدرسه‌ده یاتو تیوش کبی کورنسه‌ده علم استاوننگ ایگ یاخشی وقتی یاشلک، صبی‌لق زمانیدر. بر آدم شول صبی‌لق وقتینی بوش اوزدرماینچه طرشوب اوقوسه مکتب‌لرده اوگراتوله طورغان علملرنی بلوب تمام ایتوب چقسه زور ایغاچ مکتبکه یورماسه‌ده اوزی آنگلاردی کتابلرنی اوقوسه عالم‌لرنی دوست کورسه، آنلردن فائده آلو یولنده یورسه، ایگ طوغریسی بلماگان نرسه‌لرینی بلوگه طرشسه بو کشی البته عمرینه علم استاوچیلردن هم پیغمبر صلی الله علیه وسلم‌ننگ قوشقانی بوینچه یورگان آدملردن بولادر.

بر کمسه یازا بلسه اوقی بلسه شول علم یته شول آدم عالم بولا ایندی دیوب علمنی شوندن‌غنه حساب قیلماگز! درست اوقی یازا بلوده بیک زور اشدر. شولای‌ده بولسه علم‌ننگ ایگ برنچی ایشکی‌گنه؛ اگر بر کشی بوندن‌ده

محروم بواسه اول وقتده اول کمسه برله حیوانلر آراسنده آیرما باری سویلاوده‌گنه قالادر.

علم بیك کوبدر، تورلی علم تورلی نرسه‌دن بحث قیلادر، هر قایوسی بیك کیرا کلیدر، بارچه‌سین بلو تیوشدر. بر کمسه بر قدرینی بلسه، بر نیچه تورلیسن بلماسه بو کشی اوزینك بلگان قدرنده عالم بولوب قالغانلرنده همان جاهل بولادر؛ آنلرنی بلماگان اوستندن‌ده اوزینی عالم صاناب بگا شول یندی تیگیلری کیرا کماز دیوب سوگوب یورسه اول وقتده چن احمق وعقلسزوق بولادر.

اما شول قدرسی بارکه بنده‌گه قایسی علم‌نی اوگرانو اوّل تیوشلی بواسه شول علم حرمتلی بولوب اوّل شوگا یابشو تیوش بولادر؛ مثلا بزنك اسلامیتده اوّل قرآن اوقوغه عبادت قیلوغه اوگرانو هم تیوشلی نرسه‌لرگه ایمان کیتورو وآنی بلو ایك حرمتلی بر اشدر، بس بزلرگه یعنی مسلمان بالالرینه ایك اوّل شونلرنی اوگرانو فرض‌در.

اما آنلرنی اوقوب آڭلاو وبلو یازو طانوغه باغلانمشدر، دیمككه یازو طانو یازا بلوگه باشلاو ایك برنچی اشدر.

٥§ — ابتدائی مکتب‌لرده اوقتولا طورغان علملر

١ — قرائت ترکیه: بالالرنی ترکیچه اوقوغه وترکی سوزلرنی یازوغه واوقوغاننی آڭلاوغه اوگراتودر. بونلڭ ایچون ایك اوّل الفبا اوگراتوب آندن صوڭ خالص ترکیچه یازلغان بر کتاب اوقتولادر. اول کتاب‌ده بالالر آڭلاردی وآنلرغه فائده‌لی بولغان سوزلر وجمله‌لر یازلغان بولادر. آنداى کتابنی (قرائت کتابی) دیوب ایته‌لر. (رهبر صبیان) اسمنده بولغان شول اوچ قسم کتابنڭ هر اوچیسی ترکی بولغان قرائت کتابیدر.

٢ — قرائت عربیه : عربچه بولغان جمله‌لرنی درستلاب اوقوغه ویازوغه اوگراتودر. بوده بیك تیوشلی وفرض علم‌در، چونکه بزنلك قرآن عرب تلنده هم قیلا طورغان عبادتلرمز ودعالرمزده عربچه‌در، بس آنلرنی بلو ایچون قرائت عربیه لازم بولادر، بونلك ایچون دخی عربی الفبا برله یازلغان وعربی جمله‌لردن جیولغان بر کتاب اوقوته‌لر؛ اول کتابده عربی جمله‌لرنی اوقورغه اوگرانکان قاعده‌لر بیك آچق یازلغان بولادر.

٣ — علم‌حال : درستلاب عبادت قیلوغه اوگراتو وعبادتده بولغان حکم‌لرنی بلو، ایمان واعتقادنی آنگلاو هم بلودر، حاصل دین اسلام‌نلك نه ایدکینه ونیچك قورلدقینه ، مسلمان بولغان کمسه‌گه نینددای اشلرنی قیلوب ونینددای اشلردن صاقلانو لازم ایدکینه تمام توشنودر. بو ایلك برنچی فرض بولغان علم‌در. بونلك ایچون برنیچه کتاب اوقتولادر، چونکه بو بیك زور علم‌در بونی بر سنه‌ده‌گنه بلدروب بترو وآنگلاب یتکرو بیك قیین‌در، شونلك ایچون‌ده آکرن آکرن‌گنه اوقتوب بلدره‌لر.

٤ — املا : درستلاب یازا بلو مثلا آرتق حرفلر کرتماینچه، یاکه تیوشلی حرفلرنی کیمتماینچه‌گنه یازو وشونلرغه تیوشلی بولغان قاعده‌لرنی بلودر، بونی خلفه هر کوننی بر قاعده کورساتوب اوگراته‌در واوزی ایتوب، بالالردن شول ایتلگان سوزلرنی یازدرادر، بالالرده خلفه آغزندن چقغان سوزلرنی خلفه‌دن اوگرانگان قاعده‌لری بوینچه درستلاب یازالر.

٥ — حسن خط : یعنی کورکام یازارغه اوگراتو وکورکام ایتوب یازودر. بونی دخی خلفه هر کوننی بر رحرف کورساته‌گنه اوگراته‌در، بوده بیك تیوشلی علم‌در.

٦ — علم حساب : صان علمی یعنی بر نرسه‌نلك حسابین بلو لازم بولسه

آنكڭ حسابینه چغو بیك چیتن كبك طو یولسه‌ده علم حساب بلگان كشیگه اول برده چیتن توگل بیك جیگلدر، آنكڭ ایچون مكتبده خلفه‌لر شاكرلرگه مسئله‌لر بیروب یومشاقلق برله‌گنه شونلرنی حسابلاتوب بالالرنڭ ذهنلرین آچوب یتكره‌لرده، صوڭره آنلر اوزلكلرندن‌ده بیك یاخشی بله باشلیلر.

٧ — علم تاریخ: اوتكانده بولغان اشلرنی بلو واوگرانودر. بو علم دخی بیك تیوشلی وفائده‌لی‌در، آنكڭ ایچون تاریخ اوقوغان كشی بیك كوبدنگی اشارنی بلوب گویا شول وقتدن بیرلی یاشاغان كبی‌در، وشوڭا قاراب عبرتلانوب دخی بیك كوب علمی آرتادر.

٨ — علم جغرافیا: یاكه علم الأرض یردن ویرنڭ اوستنده بولغان نرسه‌لردن مثلا پادشاهلق‌لردن طاغ ودیڭزلردن بحث ایته طورغان علم‌در، بوده بیك فائده‌لی وكیراكلی علم‌در، آنكڭ ایچون، آدم نی قدر بای بولسه‌ده ونی قدر كوب یاشاسه‌ده بتون یر یوزین یوروب كورو احتمالی یوق، اما جغرافیا اوقوغانده یورماینچه‌ده كورگان ویورگان كبی بلو ممكن‌در.

بس ابتدائی مكتب‌لرده شوشی قدر علم‌لر اوقتولادر، یاش بالالرنڭ فكرین آچار ایچون شونلرده یته‌در، شول، علم‌لرنی تمامیله بلگان كشیگه ایكنچی‌لرینی اوگرانو، یاكه زور مدرسه‌لرگه كروب اوقو بیك قیین توگلدر.

انشاء الله وقتیله بو كتابده‌ده هر علمدن بر آز كورسانلور، لكن اوقولغانی اونوتولا بارماسون!

٦§ — بورنغیلردن قالغان سوزلر

طرشوب قلنی قرق‌غه یارمق لازم - علم طوز كبی اچی یرگه‌ده، بال كبی توچی یرگه‌ده یارار - علم آدمگه یوك توگل یرگه یقماز، اما اوزی جیگل توگل

آنڭ قدر آغر بر نرسه بولماز - اشلانمش طاش یرده قالماز - جیمشینی آشاده آغاچینی یرگه طاشلاما - عمر ایتمك خداغه عبادت قیلمقدر - کیچەنی، کوندوزنی بیرگان خدا رزقگنیده بیرور - یوقلق عقلنی آرطدرور - اشچی‌نڭ خانەسی طوب طولی، یالقاونڭ خانەسی بوب بوش بولور - آغر حالدن قایغیلانمه، خدادن امیدسز بولوب قالمه! - فقیرلك کورماگان آنڭ نه ایدکینی بلماز - اشلاو برله باش آغرتماز - یالقاولقدن الوغ چیر یوقدر - آلتون یرگه توشو برله‌گنه باقرغه ایلانماز - هرکم آتاسندن کوب بلسون! - نادان‌نڭ قولنده آلتون‌ده طوپراق بولور، عالم‌نڭ قولنده طوپراق‌ده آلتون بولور - نادان‌نڭ هیچ برقدری بولماز، ایکی سوزی بر برسینه یاقین کیلماز، نرسه سویلادیکین اوزی‌ده بلماز، زیرا آغزی سویلاگانینی قولاغی ایشتماز - نادانلق صاصی چیچکدر ایسناگان کمسەنڭ بورنن یارور - نادان یانندەغین صوغار، آرتندەغین تیبار، آلدندەغین کورماز.

---

§٧ – علم حالدن برنچی الوش اعتقاد

بو دنیا یعنی یر، کوك، یرده بولغان جمیع نرسەلر طاغ، طاش، صو، دیگز، اورمان کبی نرسەلر هم کوکده بولغان جمیع نرسەلر (یولدوزلر، آی وقویاش کبی‌لر) بارچەسی اوّل یوق بولوب صوگره بار بولمشلردر، اوشانداق بروقت بارچەسی بته چکاردر. لکن اول یوق نرسەلرنی بار ایتوچی وبار بولغانلرینی بتروچی کمدر آنی بلاسزمی؟ اول بر وبار بولغان الله تبارك وتعالی‌در. الله تعالی بار، لکن بارلقی‌نڭ اوّلی یوق یعنی اوّل یوق بولوب صوگره بار بولغان توگلدر؛ دخی بارلقینڭ آخری‌ده یوق، الله تعالی باقی یعنی منگی قالاچاقدر، بردر، هیچ بر شریکی واوخشاشی یوقدر.

دخی الله تعالی کوره، بله، ایشته، سویلیدر، لکن هیچ برسی بنده‌ده بولغان روشچه توگلدر، حاصل الله تعالی جمیع کورکام صفتلر برله صفتلانوب جمیع کیمچیلك صفت‌لردن پاکدر، بتون دنیا اول الله تعالی‌نڭ ملکی‌در، استاسه یوق نرسه‌نی‌ده بار ایتوگه، استاسه جمیع بولغان نرسه‌لرنی یوق ایتوگه الله تعالی‌نڭ قدرتی باردر. یعنی کوچی یته در. بز بنده‌لر بارچه‌مز بر الله تعالی‌نڭ قل‌لریمز هر قایومزغه الله تعالی قوشقان اشلرنی قیلو، طیغان اشلردن صاقلانو فرض‌در.

٨§ — علم حال‌دن ایکنچی الوش عبادت

بو سوزنڭ ترکیچه‌سی قللق قیلو دیمك‌در، الله تعالی قوشقان اشلرنی قیلوب طیغان اشلردن صاقلانو عبادت‌در. ایمدی الله تعالی نیندای اشلرنی قیلورغه ونیندای اشلردن صاقلانورغه قوشقان ایدکینی بنده‌لر بیك آچق بلسونلر ایچون آنلرنڭ آراسندن پیغمبرلر صایلاب، آنلره شول تیوشلی اشلرنی بلدرمشدر، اول پیغمبرلر بنده‌لرگه اوگراتمشلردر. شونی (دین وشریعت) دیوب ایته‌لر.

بزنڭ دینمز اسلام، پیغمبرمز محمد صلی الله علیه وسلم‌در، آگا الله تعالی قرآن اسملی کتابنی یباروب دین اسلامنڭ حکملرین بلدرمشدر. ایمدی بزلر هر وقت شول پیغمبرنڭ اوگراتدیکنچه یورو وعمل قیلو فرض‌در.

بو بنده‌لر بارچه‌سی اولوب بته‌چکلردر، لکن اولگان دن صوڭ ینه ترلوب دنیاده قیلغان عمللرندن الله تعالی گه حساب بیرورلر، اگر یاخشی عمللر قیلغان بواسه اول کشیگه جنت دیگان بر راحتلی اورون بولور، اگر

یمان عمللر قیلغان بواسه اول کشیگه جهنم دیگان بیك اوگغایسز تورلی عذاب کورساته طورغان بر اورون بولور.

بونلر بارچه‌سی حق‌در، هر قایوسینه اوشانو مسلمان بولغان بنده‌گه فرض‌در،

۹§ — وقتلر

هرکم گه معلوم، کیچه برله کوندزنك نرسه ایدگی، شول کیچه برله کوندزنك ایکی‌سین بر تاولیك دیوب ایته‌لر، تاولیك‌ده یکرمی دورت ساعت بولادر، ایمدی شول یکرمی دورت ساعت‌نك برنیچه‌سی تون، برنیچه ساعتی کون بولوب اوته‌در. لکن تون برله کون ایکیسی‌ده بردایگنه یعنی هروقت اون ایکیشار ساعت‌گنه بولوب طورمیلر، بعض وقتده کون بیك اوزون، تون قسقه‌غنه بولادر، بعض وقتده تون بیك اوزون، کون قسقه‌غنه بولادر، بو ایسه قویاش‌قه قاراب یوریدر، یعنی قویاشنك چغووی هم باتووی هروقتده بر ساعتده‌گنه بولوب طورمی تورلیچه بولادر.

یدی تاولیك بر آطنه‌در، بر آطنه‌ده بولغان یدی تاولیك گه یدی تورلی اسم بیرلمشدر، جمعه آطنه‌نك آراسنده بولغان بیرام والوغ کوندر، بوکوننی جمعه نمازی اوقولور، ممکن اولدقچه آدملر بوکوننی اشلرینی قویوب بیرام‌ایتوب شادلق برله اوزدرورلر. هم بالالرده بوکوننی مکتبکه کیلمایچه جال ایتارلر، باشقه‌لرنده هیچ‌ده قالمایچه یورورلر.

کونلرنك اسملری: شنبه، یکشنبه، دوشنبه، سهشنبه، چهارشنبه، پنجشنبه، جمعه‌در.

دورت آطنه بر آی بولادر، اون ایکی آی بر یل بولادر. یلده بولغان آیلرنك اسملری: محرم، صفر، ربیع الاوّل، ربیع الآخر، جمادی الاوّل،

جمادی الآخر، رجب، شعبان، رمضان، شوّال، ذوالقعده ذوالحجه آیلریدر.

بونلرنڭ حسابی کوکده‌گی آیغه قاراب یوریلدر، مثلا کوکده آی بر وقتده اوراق کبی نچکه‌گنه، که‌پ کاکری بولادر، بونی یاڭی آی طوغان دیوب ایته‌لر، شول هرکوننی بر آز قالونایا بارادر، اون بش کوندن صوڭره تمام توگاراك بولوب، زوروق هم یاب یاقتی بولادر، بونی آی طولغان دیوب ایته‌لر.

شوندن صوڭره هرکوننی بر آز کیمی باشلی ینه اون بش یاایسه اون دورت کونده تمام کیموب کورنماز بولادر، بونی ایسکی آی بتدی، یاڭی آی طوغار ایندی دیوب ایته‌لر.

شول روشچه اوطز، یاایسه یکرمی طوقز کونده بر یاڭی آی طواده تمام زورایوب، طاغن کچکنایوب یوق بولادر. اون‌ایکی آیدن عبارت مدتنی آی یلی عربچه (سنهٔ قمریه) دیوب ایته‌لر.

سنهٔ قمریه‌نڭ باشی محرم آیینڭ برنچی کونیدر، هر آی‌ده برر بیرام وایزگو کونلر باردر، هر قایوسی آلده‌غی درسلرده بیان ایتلورلر.

§ ۱۵ — سنهٔ شمسیه = قویاش یلی

بودخی اون ایکی آیدر. لکن بونده آی باشلری قویاش‌نڭ یوروویینه قاراب بولادر، سنهٔ شمسیه‌نڭ برنچی آیی غنواردر، قش اورتاسنده بولادر، یل باشی هم شول‌در.

اون ایکی آینڭ اسملری: غنوار، فیورال، مارت، آپریل، مای، اییون، ایيول، آوغوست، سینتابر، اوکتابر، نویابر، دیکابردر، بونلرنی (چیسلا) دیوب‌ده ایته‌لر.

بو اون ایکی آی: یاز آیلری، جای آیلری، کوزآیلری هم قش آیلری دیوب دورتکه بولونه‌در.

یاز آیلری: مارت، آپریل، مای‌در.

جای آیلری: ایيون، ایيول، آوغوست‌در.

کوز آیلری: سنتابر، اوکتابر، نویابردر.

قش آیلری: دیکابر، غنوار، فیورال‌در.

بو دورت وقتنی دورت مَوْسِم دیورلر.

---

§۱۱ — یاز مَوْسِمی

مارت آپریل مای یازنڭ آیلری،
یازنڭ بیك کورکاملیکی، شادلاندرا انسانلری.
طبیعتده بولغان، هرنرسه حیات طابا،
قش بوینچه یوقلاغان، یوقوسندن اویغانا.
نورلی قویاش کونلرنی جلتا باشلی،
آدملر بارچه‌سی قشقی کیوملرن طاشلی.
قارلر بوزلر بارچه‌سی اروب بته،
یلغه‌لرغه قویلوب، صو بولوب آغوب کیته.
قش بونده بولماغان قوشلر، کتوکتو کیله‌لر،
یل‌نلڭ ماطور آیلرنده بونده ترکلیك ایته‌لر.
آغاچلرغه قاراسه‌ڭ، یاشل کیوم کیونگان،
صایری آنده صاندوغاچلر، موڭلی طاوشلر ایله‌ن.

چقسه‌ڭ قرغه کورورسڭ یاشل ختفه جایولگان،
گویا آنڭ اوستینه، آلتون تنکه ساچولگان.
آلتون دیوب اویلارسڭ، اول بولور صاری چچك،
یاز وقتی کیلورسه، بیکراك شونسی عجب.
یاش بالالر صو بوینده، زورلر قویما بوینده،
طوبال آلوب قرغه چغوب، اورلق ساچو اوینده.
نورلی قویاش قارشنده، شول اوی برله اوطوره‌لر،
قاپچقلرن حاضرلب، اورلق‌لر طولدره‌لر.
اویلی طورغاچ آتلر جیگوب، قرغه چغوب کیته‌لر،
صولی، آرپا، بوغدای بورچاق، بارن یرگه سیبه‌لر.
سیبلگان اورلق یرده قالا، طوپراق برله کوملوب،
اول طوپراقلر قازولادر، صابان برله سورولوب.
شول روشچه یاز موسمی، اوتوب کیته بر وقت،
بوندن صوڭره جای کیله‌در، نورلی قویاش کوك بالقوب.

---

١٢ § — جای موسمی

عمر ١٢ یاشنده، عباس ٩ یاشنده ایدیلر، بر کوننی بونلر ایکیسی اوزلرینڭ آوانندن دورتکنه چاقرم بولغان کورشی آولده‌غی جیزنه‌لرینه قوناقغه بارمقچی بولوب جایاو قرغه چغوب کیتارلر، اوینی، اوینی بارغان وقتلرنده عباس آبزاسندن صوراب شول روشچه سوزگه کروشورلر:

— آبزی! قارا ئلی بورکونراك بز سینڭ برله قرغه چقغان ایدك اول وقتده بو آرشلریه‌م یاشل ایدی، آرالرندن یورو بیگراك قزق ایدی، حاضر

آنلر صاپ صاری بولوب کیله‌لر، مونه بو یولده یه‌م یاشل چیرام ایدی، اوستوندن یالان تپی باروروغه اوگغای ایدی، حاضر طابطالوب بتکان، بتونلای تورانغنه فو! آیاغمنی پشره‌در، بورکون بز چقغانده قرده برکشی‌ده کورمادک حاضر طوپ طولی، بارو چیغه‌ده قایتو چیغه‌ده یول بیروب بترور حال یوق.

نیگه صوڭ آنلر بولای بیك آشغوب یوریلر ایکان؟

عمر جواب بیرور: — ای عباس! اوزڭ مکتبده بریلده یاز، جای، کوز، قش اسملرنده دورت موسم بار دیوب اوقودڭ، هر موسمده آدملرنی اشلاگانلرینی خلفه سزگه سویلاگان‌ده ایدی سن آڭلاماغانسڭ آخری! بو جای موسمی ایندی کوره‌سڭ آنه کشیلر بولونده نیچك پچان چابالر، قارا ئلی! نیچك تزلگانلر، تورلی کولمه‌کلر کیگانلر.

عباس ایتور: — یوق آبزی کوروب بولمی مونه بو آرشلر قاپلیلر.

— کیل ایندی آلای بولغاچ کوتاروب کورساتیم، کوردڭمی؟ آنه آنه!

— آلای آلای! نیندای ماطور تزلگانلر.

— بو یروچیلر بارده شول پچان اشنده یوریلر ایندی یولنی‌ده شونلر طابطاب بترگانلر، مونه اوزاقلامایچه بو آرشلرنی‌ده اورا باشلارلر، آنلرنی صوغوب اورلق حاضرلاگاچ اوجم صوقاسینه‌ده طوتونورلر، شولای ایتوب جای اوته‌ر، کوزده کیلوب یته‌ر.

— آبزی! جای اوچ آی بولادر، بو قایسی آی ئلی؟

— عباس! سن برده اوقوغاننی آڭلامیسڭ ایکان، بوگون ایرته‌برله گنه ساعت یانده‌غی دیواری کالینداردن اوقوغان ایدك اییول‌نڭ دورتی ایدی، آرتنده‌غی مقاللرینی اوزگده اوقودڭ.

— آلای بولغاچ جای موسمی طاغن بر آی‌غنه قالغان آوغوست قنه ایکان!

— شولای شول، آندن صوڭ کوز موسمی کره‌در سنتابر آیی باشلانه‌در،
بزگه سبق باشلارغه‌ده وقت ییته‌در.

شول روشچه عباس بىرله عمر سویلاشوب بارا طورغاچ آنلرغه یول بیك
قسقه بولور، چونکه آنلر بیك تیز باروب ییته‌رلر.

---

§ ١٣ — کوز موسمی

کوز آیلری: سنتابر هم اوکتابر، نویابر،
کوز موسمی یاز هم جایگه بتونلای‌یوک باشقه‌در.
یاشل یاپراقلر بارچه‌سی، صارغایوب قویلوب بته‌ر،
یازکوننده کیلگان قوشلر، کوبیسی قایتوب کیته‌ر.
ایرته طومان، کوندز یغمور، کیچ قارانغی، تون اوزون،
کونلر قسقه، هوا صالقون، بیگراك کیفسز کوزن.
یاکلش ایتدم کیفسز دیوب، کوز کونی بایلق بولادر،
چونکه آنده آمبارلر، ایکمه‌ك بیرله طولادر،
اگر یغمور یاوماسه، کونلر بیك قوری بولا،
آول خلقی بو کونلرده، بارچه‌سی ایگن صوغا.
صوققان ایگننی صاتوب، بیك کوب آقچه آلالر،
شوشی آقچه بیرله آنلر، قازنالرن صالالر.

---

§ ١٤ — قش موسمی

دیکابر، غنوار، فیورال قش آیلریدر. قش کونلرنده کون بیك قسقه،
تون بیك اوزون بولادر، قویاش بیك صوڭ چغوب بیك ایرته باتادر. هم

قویاشنڭ قزدروی‌ده بیك آز بولادر، شونڭ ایچونده قشقی کونلر بیك صووق بولادر، یرنی قار تمام قاپلیدر، یلغه‌لرده‌غی صولر قاطوب بوز بولالر، شول قدر قالون قاطالر آدملر آتنڭ اوستندن آت برله یوریلر، بوز بر آزغنه شارطلامیدرده. قش کونی قار وبوز اوستندن چانا برله یوروله‌در، چانا برله یورو بیك راحت بولادر، آربا‌ده‌غی کبی طاوش هم درلتی بولمیدر.

قش کونی بعض وقتده بیك زور هم قوّتلی ییللر کوتارلوب بوران بولادر بعض کوننی بوران هم ییل بولماسه‌ده هوا بیك صالقون بولادر، حتی آچق هواده یورو هم طن آلو ممکن بولمی. بوندای کوننی یولده بولغان کشیلرگه بیك آغرلق بولادر اوستنده کیومی بیك نق بولماغان کشیلر صالقونغه چدای آلماینچه اوله‌لرده.

اوشانداق بوران قوزغالسه‌ده شوندای زور مشقت بولادر، زیرا بتون یوللر قار برله کومولەدر، آول‌لرنڭ اورامل‌رینی بتونلای قار باصوب، بعض برتبانالك ایولر بتونلای قار آستنده قالالر.

بس یل‌نڭ ایڭ آغر وقتی قش موسمی بولادر، چونکه بو وقتده آدملرنڭ اوستینه کیارگه قالون ویلی کیوملر، واوزلرینه طوروزغه یلی اورونلر، اول اورونلرنڭ پیچلرینه یاغوب یلوتور ایچون بیك کوب اوطونلر کیراك بولادر، دخی حیوانلی کشیلرنڭ حیوانلرینه‌ده یلی اورون هم بیك کوب آزق کیراك بولادر. حاصل قش کونینڭ تربیه‌سی بیك کوبدر، آنلرنی بارنده آلدن حاضرلاب قویماغان کشی‌گه قش کونی عمر اوزدرو بیك چیتون بولادر.

۱۵§ – انسان = آدم

آدمنڭ بتون کورنشی وجود دیوب ایتوله‌در، وجودنڭ سلکنوی، یوروی یعنی شول حالنچه کورنووی جانی بولغانلقدندر.

جاننی کورومیکن توگلدر، ایمدی بر کمسه‌نڭ جانی چقسه وجود تمام آغاچ کبی هیچ شی سیزمی طورغان برنرسه بولوب قالادر.

انسان‌نڭ اوزنده بش تورلی سیزو باردر: برنچی کورو بونڭ قورالی کوز، ایکنچی: ایشتو بونڭ قورالی قولاق، اوچنچی: طاتو بونڭ قورالی تل، دورتنچی: ایس سیزو بونڭ قورالی بورون، بشنچی: بر نرسه قاطی یاکه یومشاق ایدکینی بلو بونڭ ایچون بتون اعضا قورالدر.

بوندن باشقه دخی آدمده بیك کوب حکمتلی نرسه‌لر باردر، هرقایوسی بر الله تعالی‌نڭ قدرتی ایله تیوشلی اورونلرینه برکتلمشدرلر، هیچ برسی یاگلش یاکه براوگغایسزراق روشده توگلدر. مثلاً قوللر، آیاقلر، کوز، بورون، وقاش کبی نرسه‌لر هرقایوسی اوزلرینه مناسب بر اورونلرنده‌درلر.

١٦§ — یمان فکر وخیانت هیچ بروقت راحتکه یکترماز

اوچ یول کیسوچی اورمانده یوردکلرنده بای برکمسه‌نی اوچراتوب، بار مالین طالاب، اوزین اولتروب، صوڭره مالارینی اوزلرینڭ قاچوب یاطا طورغان یرلرینه طاشودیلر، اشلری تمام بولغاچ آرادن برسینی شهرگه کیراکلی نرسه‌لرینی آلورغه یباروب قالغانلری شول روشچه فکر ایتدیلر: نی ایچون بز بونی اوزمزگه قاطشدرامز؟ مونه اول بو مالارغه‌ده قوشلورغه تله‌ر، بولماسه بز آنی قایتقاچ اولتریکده بو مال ایکبزگه‌گنه قالور.

شهرگه کیتکان یکت دخی اوز اوزینه ایسابلر «بو ماللرنڭ بارچه‌سی بگاغنه بولسه بایتاق بولاسی، اما اوچکه بولنگاچ بیك کوب تیمی طوقطه بونڭ آغو صالیم، آنلر شونی ایچارلرده بتارلر، صوڭره یالغزمه‌غنه قالغان مالنی آلوب

§ ۳۳ – یامان بر عادت

بعض کشیلر شوندای خلقسز ویاوز بولالرکه هیچ بر ضرری تیماگان کشینی سوگوب یامانلاب یوریلر، اگر کشیده بر آرتقلق کورسه‌لر کونچیلکلری کیلوب یوراکلری یانا باشلی، اول آدمنك قولندن شول آرتقلقنی کیتاروگه طرشه‌لر، هیچ بر گناه‌دن قورقمایانچه تلاسه‌لر نی سویلاب قوتورغان ات کبی یوری باشلیلر، الله صاقلاسون بوندای یامان خلقلی بولودن. آندای کمسه‌لر ایله اورام اتلری آراسنده برده آیرما یوقدر، چونکه اورام اتلری‌ده بر نرسه بولدی ایسه اوره هم بیلّانه باشلیلر، اگر شونلرغه قارشی طورسه‌ڭ طاغن بیلّانه توشه‌لر، احتمال کیلوب تشلاولری‌ده، اما دشمی طنمی کیتسه‌ڭ شول حالنچه تیك ارلداب، اوروب قالالر.

بس کونچی هم بیلّانه طورغان کشیلرگه‌ده دشمی طنمی کیتودن یاخشیسی یوقدر، بوگا مثال ایچون بوطوغری‌ده اورام اتلرینڭ قیلنشی یازولادر.

§ ۳٤ – اورام اتلری

اورام بوینچه ایکی کشی، سویلاشوب بارالر ایکان،
بونلرنڭ طاوشین ایشتوب، برات یوگروب کیلگان.
بونلر یانینه کیلوب یتکاچ، اول طوتونغان اوورگه،
باشقه اتلر بونی ایشتوب، طوتونغانلر یوگرورگه.
شولای ایتوب آز زمانده، اورام ات برله طولغان،
واو! واو! دیوب اورشورگه، آنلر بارده طوتونغان.
آخرسی بو ایکیننڭ، برسی آچوچان کشی،
چونکه قولینه طاش آلوب، بولغان اتلرگه برمکچی.

مثلا: نوح پیغمبرنڭ قومی بیك یاوز بولغان شول زمانده الله تعالی یر یوزینه بیك زور طوفان (صوطاشوی) چغاروب آنلرنی صوغه غرق ایتوب هلاك قیلغان، طوفان شول قدر الوغ بولغان، ایڭ بیوك طاغلرنڭ توبه‌سنده‌ده ۱۵ نیچه آرشین صو بولوب طورغان، اما نوح علیه السلام اوزی الله تعالی‌نڭ امری ایله بر کیمه یاصاب شول کیمه ایله یوروب قوتولغان.

دخی عاد دیگان بر قومگه هود علیه السلام پیغمبر بولغان، بونلر دخی بیك یاوز بولغانلر بونلرنی الله تعالی بر قاتی ییل ایله هلاك قیلغان.

ثمود دیگان قومگه صالح علیه السلام پیغمبر بولغان، بونلر دخی صالح علیه السلامنڭ سوزین طڭلاماغانلر، بونلرغه الله تعالی بیك قاتی برطاوش یباروب شونڭ ایله هلاك قیلغان.

دخی بابل شهرنده نمرود دیوب آتالغان بیك یامان بر پادشاه بولغان، بو پادشاه هم قومی طوغری یولدن یازغاچ بونلرغه الله تعالی ابراهیم علیه السلامنی پیغمبر ایتوب یبارگان، آنلر برده طوغریلقغه کرماگانلر، حتی حضرت ابراهیم‌نی اوط اچینه صالغانلر. الله تعالی‌نڭ قدرتی ایله، اوط گل باغچه‌سی بولوب، ابراهیم علیه السلام صاغ وسلامت قوتولغان.

دخی مصرده قبط خاقی بولغان، آنلرنڭ پادشاه‌سی فرعون ایکان، فرعون هم نمرود کبی بیك یامان، حتی اوزین اوزی (بن الله) دیوب یوری طورغان هم قومنی اوشاندرغان بر فاسق ایکان، بونی طوغری یولغه کوندرو ایچون الله تعالی موسی علیه السلامنی پیغمبر ایتوب یبارگان، اول اصلا اوشانماغان تورلی تورلی جفالر قیلغان؛ آخرنده موسی علیه السلام اوزینڭ قومی برله فرعون‌نڭ یانندن کیتکان، فرعون بونی کورگاچ، موسی علیه السلام‌نی قووب طوتمقچی بولوب قومی برله آنڭ آرتندن چقغان هم قووب

بن شولایوق قوتسز، بیگراك تیز صغلام،
ﷲ نیندای داولده‌ده، اوزم سلامت طوره‌م».
قامش شولای سویلاگانده، مونه چقغان زور داول،
اوچراغاننی بر آقتاروب، ایمه‌ن یانینه کیلگان اول،
بونی کورگاچ مسکین قامش، یرگه قدر صغلغان،
ایمن قارشی طوره آلمیچه شارطلاب ایکیگه صنغان.

§ ٤٥ — یر نه‌در؟

اوستنده یاشادیقمز یر، طاش، طوپراق، قم، صو کبی‌لردن جیولغان بر نرسه‌درکه بوگا یر، عربچه ارض دیورلر، حکیم‌لرنك دیدکینه کوره یر وپ کبی یوپ یوه‌صی بولوب، قویاش تیره‌سنده ایلانمکده‌در، وبو یر قویاش‌قه قاراغانده بیك کوب کره کچکنه بر نرسه‌در.

شول یومری یرنك دورت‌دن اوچ الوشی دیگز ایله قابلانغاندر، دیگز دیگانمز بیك کوب صودرکه طوزلی هم تمسزدر.

ایمدی یرنك دیگزدن قالغان یرینه قوری طوپراق دیورلر، شول قوری‌غه تورلی تورلی اسملر بیرلگان هم اول قوری‌ده بیك کوب آدملر طوره‌لر، آنلر دخی بیك کوب پادشاه‌لق‌لرغه بولنمشلردر، بونلر بارچه‌سی علم جغرافیاده بیك آچق بیان ایتلمشدر.

ایمدی بو یرنك دورت طرف (یاغی) باردر آنلر: شرق، غرب، شمال، جنوب‌در. قویاش چغا طورغان یاقنی شرق، قویاش باطا طورغان یاقنی غرب، قارانغی تون یاغین شمال دیوب، توشلك یاغین جنوب هم قبله یاغی دیوب ایته‌لر.

یرنڭ اوستنده یلیلق تورلیچه‌در بعض یرده قویاش بیك قزدره‌در، بعض یرده اورتاچه‌غنه، بعض یرده بیك آز بولادر، بس اول طرفلرده بیك صالقون هم هر وقت قش بولوب طوره‌در.

یرنڭ اوستنده قاباروب چققان اورونلرنی طاغ، عربچه جبل دیورلر، طاغلر بیك کوب هم بیك بیوك واوزونلری باردر. شونداین طاغلر بارکه هر وقت توبه‌سندن اوط، توتون هم باشقه‌چه صیوق وقاینار نرسه‌لر چغوب یعنی هواغه کوتارلوب طوره‌در، بونداین طاغلرنی یانار طاغ یاکه ژولقان دیورلر.

ژولقانغه یقین بولغان شهرلرده طورو بیك قورقنچلی‌در، چونکه آندن بیك قوتلی اوط چغوب بتون شهر ایله یانوب بتو بیك احتمال‌در، هم شونداى واقعه‌لر بولمشدر.

بز یرنڭ اوستنده بر بوشلق‌ده یوریمز، بو بوشلق دیگانمز چنلاب قاراغانده بوشلق توگل هوا دیگان بر نرسه ایله طولیدر، ایمدی بو هواده یسردن صانالادر. شول هوانی هر بر جان ایاسی بر اچکه طارتوب آلادرده، یا گیدن چغازوب، طاغن ایکنچینی طارتوب آلوب، ینه چغاروب ترکلك قیلمقده‌در، طن آلو هوا صوورو دیمکدر، جان ایاسی هواسز بر آز وقت‌ده طوره آلمایچه اوله‌در، جانی چیغادر.

بعض وقتده هوا آرلی بیرلی کوچوب ژژلاب یوری باشلیدر بونی ییل چقدی دیورلر؛ بس ییل دیگانلری هوانڭ آرلی بیرلی یورویدر. بو سوزگه قاراغانده ییل‌ده یردن بولادر.

ایمدی بو یرنی هم یرده بولغان نرسه‌لرنی وآنلرنڭ فائده وضررلرینی وآنلردن فائده‌لانو طریقلرینی بر نیچه قسملرگه وعلم‌لرگه بولوب حکیم‌لر

کتاب‌لر ترتیب قیلمشلردر، شول کتابلردن اوقوب بو زمانده آدملر فائده‌لر کورمکده‌درلر.

§ ٤١ — علم جغرافیادن بر الوش

حکیم‌لر یرنڭ اوستینی بشکه بولمشلردر آنلر: آوروپا، آزیا، آفریقا، آمیریکا هم آفسترالیادر؛ بونلرنڭ هر برام برامینه قطعه دیورلر، هربر قطعه‌نڭ پلانلرینی آیرم، آیرم کاغدلرگه توشورمشلردر، بونلرنی خریطه دیورلر، بش قطعه‌نڭ ایڭ زورسی آزیادر، پیغمبرلر شول قطعه‌دن چقمشلردر، آزیاده خلق بیک کوبدر، لکن علوم ومعارفدن محروم‌درلر، شونڭ ایچونده آنده بولغان دولتلرنڭ (پادشاه‌لقلرنڭ) قوّتلری وبایلقلری بیک زور توگلدر. آزیاده اون پادشاه‌لق (مملکت) باردر، خلقی ایڭ کوبلیسی وایڭ ایسکی حکومت قطایدر.

خلقی آز بولسه‌ده اوزی بای هم قوّتلی، علوم ومعارف آرتق طارالغان مملکت یاپونیادر.

بونلردن باشقه آزیاده مسلمان مملکت‌لری‌ده باردر، بخارا آزیاده‌در.

بش قطعه‌نڭ ایڭ کچکنه‌سی آوروپا قطعه‌سیدر، بو قطعه گرچه اوزی کچکنه بولسه‌ده بونده یکرمیدن آرتق حکومت یعنی پادشاه‌لق باردر، هر قایوسنده علوم ومعارف آرتق طارالغان بولوب بای هم بیک قوّتلیدرلر.

آوروپاده الوغ وقوّتلی مملکت‌لر روسیه، ترکیه، آنگلیه، فرانسیه، گیرمانیه وایتالیادرلر.

پادشاه اوزی طوره تورغان شهر پایتخت دیوب ایتوله‌در.

دينلرى ومذهبلرى دخى اوزارينه مخصوص اولوب ايگلليزچه برنرسه‌در. پايتخت شهرلرى (لوندون) در.

٤٥§ — فرانسيه حكومتى

آوروپاده الوغ برحكومتدركه پايتختى گوزاللكله بتون دنياده مشهوربولغان (پاريژ) در، اصل خلقى فرانسوزلردر، دينلرى كاتوليك، تللرى فرانسوزچه‌در. بو مملكتده ده علوم ومعارف بيك نق طارالمشدر.

٤٦§ — گيرمانيه دولتى

دخى آوروپاده بولوب، ايكَ الوغ وغيرتلى حكومتلردن صانالمقده‌در، پايتخت شهرى (بيرلين)در، خلقى نيمس‌لر بولوب، تللرى نيمسچه، مذهبلرى كوبراك كاتوليك‌در.

٤٧§ — ايسپانيه دولتى

آوروپانكَ بر پوچماغنده ديگز بوينده‌در، ايسكيده بو ايسپانيه دولتى اورننده مسلمانلر آلتى يوز يللاب حكومت سورگانلر، آنلر زماننده ده علوم ومعارف بيك طارالغان (اندلس دولتى) ديوب آتاغانلر، بوكونده‌ده ايسپانيه‌ده آنلردن قالغان اثرلر باردر.

مونه علم جغرافيا شول روشچه مملكتلرنى هم آنلرنكَ قوّتلرينى، علوم ومعارفده نه درجه‌ده ايدكلرينى بيان قيلمقده‌در. بونده بر مثال ايچونگنه آوروپانكَ مشهور دولتلرينكَ قسقه‌چه‌غنه احوال جغرافيسى يازيلدى، جميع قطعه‌ده بولغان دولتلرنكَ احوالينى انشاء الله وقتيله جغرافيا كتابلرندن اوقوب بلورسز.

فائده

بر مملکت‌ده باش بولغان کشیگه کوب وقتده (پادشاه) دیوب ایتمك
خلق تلنده بر عادت اولمشدر، لکن بونلرنك عنوانلری تورلیچه‌در: قایوسینه
ایمپیراطور، قایوسینه کارول، بعضسینه سلطان، بعضسینه امیر دیورلر.
مثلا: روسیه پادشاه‌سی ایمپیراطور، ترکیه‌نك سلطان، بخارانك امیر،
فرانسیه‌نك پریزیدینت، گیرمانیه‌نك ایمپیراطور، آنگلیه‌نك کارول‌در.

٤٨§ — عقللی وزیر

قطای ایمپیراطورلرندن برینك بیك سوکلی آتی بولور، اول بر کوننی
اوله‌ر. شوندن صوڭره ایمپیراطور بیك آچولانوب آت قاراوچینی اولترمك
بولوب قلچین آلوب اوستینه کیزانگان آراده عقللی وزیر کوروب شول
روشچه سوزگه کرشور:

« افندم حضرتلری! صبر ایتکز ئلی! اوّلا بونك عیبن اوزینه‌ده ایتیك
اوز قباحتین اوزی بلوب اولسون » دیور، صوڭره آت قاراوچیغه قاراب:

« کیل! احمق طکلا سوزمنی، نی ایچون سن ایمپیراطورنك سوکلی
آتینك اولمی قالووینه طرشمادك؟ ایکنچی: مونه سن ایمپیراطورنی نیچك
آچولاندرمش‌سلك اوز قولی ایله سنی اولتروگه طوره‌در. اوچنچی: قطای
ایمپیراطوری بر آت ایچون بر کشی اولترگان دیوب عمرگه ایمپیراطورنك
اسمینی کولکی ایله قالدراچاقسك، مونه سینك قباحتلرك شونلر» دیور.
بونی ایشتکاچ ایمپیراطورنك آچووی باصلوب هم وزیرنك شونداى کنایه‌لی
سوزلدن اثرلنوب آت قاراوچینی عفو قیلور هم وزیرگه بیك کوب
مکافات بیرور.

§ ٤٩ — بر عقللی خاتون

بر بای کشی فقیره بر خاتون‌نڭ یرینی کوچلاب آلوب باغچه یاصاغان، بر کونی بای شول باغچه‌ده یورگان وقتده تیگی خاتون کیلوب شول باغچه‌دن بر قاپچق طوپراق آلورغه رخصت ایتسانه دیور، بای رخصت بیرگاچ خاتون بر قاپچق طوپراق طولترورده یلکه‌سینه کوتاروب آلوب کیتمکچی بولوب بایغه ایتور: « افندم شول بر قاپچق طوپراقنی یلکامه کوتاروب قویسانه! » دیوب. بو بای عمرنده‌ده آغر نرسه کوتارگانی یوقلیغندن بو طوغری‌ده‌ده بر آز آغرسنوب طورسه‌ده، مرحمت کوزی ایله قاراب، فقیره خاتوننی قزغانوب قاپچقغه طوتونور؛ لکن سلکته‌ده آلماز « یوق آبصطای بو بیك آغر بن مونی کوتاره آلمیم » دیور.

بو سوزنی ایشتو برله تیگی فقیره خاتون باطرلانوب سوزگه کرشور: « بو بنم حقم بولغان باغچه‌نڭ طوپراغندن بر قاپچغینی‌ده کوتاره آلمیسڭ! بو باغچه‌ده نیچه یوزملڭ قاپچق بالچق باردر، قیامت کوننده آنلرنڭ بارچه‌سینی کوتاروب الله تعالی قارشوسینه نیچك بارورسڭ؟ » دیور.

بونی ایشتکاچ تیگی باینڭ توسی اوزگاروب کیفسزلانوب شول وقتدوق یرنی هم باغچه‌نی خاتونغه قایتاروب بیرور.

---

§ ٥٠ — بیك عقللی بر بالا

بر بالا باغچه‌ده آغاچ باشندن یغلوب توشوب کولمه‌گینی یرتقاچ انکاسی یانینه یوکروب کیلوب شول روشچه سوزگه کرشور:

— انکای! بر بالا آغاچ باشندن یغلوب توشوب کولمه‌گین یرتسه ناچارراق بولامی؟ ئلله قولین صندرسه‌می؟ آناسی بوڭا قارشی دیور:

§٥٧ – بيك كچكنه انسانلر

(آلبرت) اسملی بر ایگـگلیز آفریقا قطعه‌سنده یوردکنده زور بر اورماننك ایچنده بيك كچكنه آدملر كورمش، بویلری بر آرشین، یاكه آزغنه آرتغراق بولوب، الوغ آدملر كبی صاقال هم میوقلری وآراده قارتلری بار ایمش، واوزلرینه كوره خانه كبی نرسه‌لری وآوللری بولوب مدنی‌لر كبی طورغان بولالردی، لكن دین فلان طوتو عادتی هم علوم‌ومعارف یوق‌ایمش، ایگـگلیز (آلبرت) آنلرغه قاراغانده بيك زور بولدیقندن آنلر آنی كورو برله قورقوب قاچا باشلارلر. (آلبرت) آنلرغه بيك یومشاقلق كورساتوب، نیچك بولسه‌ده آنلرنی اوزینه ایالشدروب، اشارت ایله آزماز سویلاشكان‌ده ایمش.

كچه سونی، جیمش هم اورلق كبی نرسه‌لر آشاب تركلیك ایته‌لردی، اون میك چاماسی بولدیقینی (آلبرت) بیان ایلامش. لكن آنلرده یلدن یل كیمومكده ایمش.

§٥٨ – یام یام خلقی

آفستر الیا قطعه‌سنده بعض طوغایلرده وحشیلك حالنده تركلیك ایته طورغان آدملرنی (یام یام) دیوب ایته‌لر.

بونلر شول قدر وحشی هم یاوزلر ایمش، اگر چیت بر آدمنی طوغری كیتورسه‌لر هیچ‌ده قزغانمایچه حاضر شول آدمنی نیچه كیساكسكه بولگه‌لب هر برسی اوزینه تیگان كیساكنی آلوب، اوطده قزدروب آشیلر ایمش.

بو یللرده‌غنه شونلر حقنده بيك عجب بر خبر یازلدی.

ایگـگلیز كیمه‌لرندن بری بيك قوّتلی یيل ایله دیگزده غرق بولمش. شول كیمه‌دن اون ایكی آدم بر «لودكه» ایله نیچكده بولسه قوتلوب دیگزدن

§ ۵۹ — علم حیوانات

حیوان دیوب: سیزه طورغان هم قیمل‌داب ازلی بیرلی یوری طورغان مخلوقلرغه ایتوله‌در، حیوانلر طوغریسندن بحث ایتکان علم (علم حیوانات) دیوب آتالادر.

حیوانلرنڭ بیك کوب تورلیسی، کوب فائده‌لیسی، آز فائده‌لیسی وضرری کورنگانلری‌ده باردر، علم حیوانات‌ده آنلر تورلی قسملرگه بولنوب بیان ایتلمشدر. بوکتابده اول قدر بیان ایتلماسه‌ده، اسمی ایشتلمش، یاکه ایشتلماەش بولسون، بیك عجائب زور، یاکه بیك قوّتلی وغیرتلی، یاکه بیك کوب فائده‌لی بولغان حیوانلردن بر قدری بیان ایتله‌در.

§ ٦٥ — بالینا، روسچه کیت دیورلر

بوز دیگزلرنده ترکلیك ایته طورغان بالق قیافتنده زور بر حیواندر، حتی دنیاده ایڭ زورحیوان دیه‌رگه یاریدر. چونکه بونڭ ایڭ زورسینڭ بویی اوطز آرشین قدر بولوب آغرلغی اون میڭ پود چماسنده بولادر. بوحیوان‌نڭ باشی گوده‌سینڭ اوچدن بری قدر بولوب گوده‌سی ایله بر طوتاشدن‌در، یعنی مو ینی نیچکه توگلدر. آغزی بیك زوربولوب بوغازی طارغنه‌در، شونڭ ایچونده آنڭ بوغازندن زور نرسه‌لر کیتارگه ممکن توگلدر، باشینڭ توبه‌سنده ایکی تیشك بولوب آغزینه ئلله نی قدر صو تویاب صوڭره پشقروب یباروب آغزنده‌غی صولرنی باشنده‌غی ایکی تیشکندن هواغه صاچدرغانده دیگز اوستنده گویا بر طومان حاصل بولادر، بالینا آوچیلری شول طومانني کوروب بالینا بارلغین بلوب، کیلوب، آنی آولاب بیك‌کوب فائده‌لر ایته‌لر.

بر بالینادن اون، اون بش میڭ روبله آقچه چغارالر.

قاب قارادر، مایمونلر هر قطعه‌ده بولوب آنلر تورلی قسملرغه بولونه‌لر، ایڭ مشهوری والوغسی آزیاده یاشی طورغان (اورانغ اوتانغ) اسمنده بولغان مایمونلردر، بونلر آدم قدرلی‌درلر، اورمانلرده آغاچ باشلرینه اویالر یاصاب بر نیچه‌سی برگه جیولوب بیك دوست بولوب یاشارلر، بر برسین اصلا کوچلاماسلر، آدمدن‌ده قورقمازلر، اگر آدم آنلرغه تیڭلانسه قارشی صوغشورلر.

مایمون‌نڭ قوللری بیك اوزون بولادر، آیاقینه باصسه یرگه تیوب طوره‌در. ... ر نرسه‌نی بیك تیز اوگرانوچان بولادر، آیو کبی بونی‌ده بیوتوب تماشا ایتدروب یوری طورغان عادت بار.

§ ٦٨ — تولکی ایله بوری

بو حیوانلر آوروپاده‌ده بیك کوبدر، خصوصا بزنڭ روسیه مملکتنده کوبدر، تولکی‌نڭ تیرسی بیك قدرلی بولادر، طون هم طولوب ایچلرینه کیته‌در. تولکی بیك حیله‌کار حیوان بولغانغه کوره آنڭ حقنده بیك قزق هم کولنچ حکایه‌لر سویلیلر.

بورینڭ‌ده تیرسی قدرلی، آلای بولسه‌ده تولکی تیرسی درجه‌سنده توگلدر.

§ ٦٩ — دوه

دوه آدم فائده‌سی ایچون گنه یاراتلغان بر حیواندر، اوچ آرشین قدر بیوکلکده بولوب، اوزون هم کاکرایوب توشکان مویینلی قسقه قویروقلی‌در. آرقاسنده ایکی، بعضسنده بر، منار کبی قاباروب چقغان نرسه‌سی بولادر. دوه آدم قولنده ترکلیك ایتوب، آت کبی آدمگه خدمت ایله طاماغین طویدرادر، آرقاسینه کوتاروب یوك طاشیدر آنڭ آرقاسینه یوکنی صالغان وقتده (چوك) دیوب ایتوب اوزین یرگه ایبولدروب طوتالر، صوڭره قوزغالوب کیته‌در.

آگلاو تیوش بولادر. یوقسه کولوب سویلاشکان یاکه آزمی کوبمی فائده‌سی تیگان آدملرنڭ بارچه‌سی‌ده سنڭ‌ایله دوست بولوب، هروقت سنڭ فائده‌گه‌گنه یورماسلر، بلکه ضررگه قارشی سگا دوستلق کورستکان بولورلر.

ایمدی براو ایله دوستلق قیلغانده هیچ‌ده آیرلماسلق بولورغه کیراك، گرچه شول درجه دوست بولسه‌ڭ‌ده اوزیگنڭ آقتق سرگنی سویلاب بترو برده یاری طورغان اش توگل، چونکه ایکی آراده محبت بتوب بر کونی اوزگنڭ اشلرگنی سویلاب کولو احتمالی بار.

یا ایسه بو سوزنی سیگاغنه سویلیم باشقه‌غه ایتمه دیوب سویلارسڭ، اول طاغن سنڭ کبی یاقین دوستینه سگاغنه دیوب سویلر، اول اوچنچی دوستینه سیگاغنه دیوب سویلرده سنڭ سرڭ بایتاق کشیگه جایلور.

دوستلق قیلوده بر عبرت بولسون ایچون بو طوغری‌ده بورکوت ایله تولکی‌نڭ آراسنده بولغان اش یازیلدی.

۷۷§ — بورکوت ایله تولکی‌نڭ دوستلقی

بورکوت ایله بر تولکی، بر برسیله دوست بولور،
ایکیسی‌ده بر اورنده، ایتاچك بولورلر عمر.
بورکوت اویا یاصاغان، بر زور ناراط باشینه،
تولکی دخی یاصاغان، شول ناراطنڭ آستینه.
بورکوت شونده تولکی ایله، بیگراك دوست بولوب طورغان،
آخرنده بونلرنڭ، بالالری‌ده بولغان.
بر کون تولکی بالاسین قالدروب، آزق ازلرگه چقغان،
بورکوت آنی آلوب منوب، بالالرینه آشاتقان.

مسکین تولکی قایتوب کرگاچ ، بالاسینی یوق کورور ،
یوگروب ازلاب یورگان صوڭ ، بورکوت آلغانن بلور .
بر سوز ایتمی صبر ایتوب ، بر اللهغه طابشرور ،
خدا جزاگنی بیرسون دیوب ، آگا بد دعا قیلور .
بر کون کیتمش بورکوت قرغه ، آزق آلوب قایتورغه ،
بر کتوچی طوتمش بالق ، آنی اوطده قزدرا .
بونی کورگاچ بورکوتنڭ ، نفسی بیگراك قابارغان ،
آخرنده چدای آلمی ، باروب بالقنی آلغان .
شول بالقنی کوتاروب ، اویاسینه کیتورگان ،
اول بالقغه یابشوب ، بر اوطلی کومر کیلگان .
آخری کون داوللی بولغان ، کومردن اوط قابنغان ،
بورکوت ظالمنڭ اویاسی ، شوشی اوط ایله یانغان .
چدای آلمیچه قزوغه ، توشکان یرگه بالالری ،
بونی کوروب شادلانوب ، آشاغان تولکی آنلری .

۷۸§ — تربیه ایله هر نرسه اشکه کره‌در

آمیریکا قطعه‌سنده باستون شهرینڭ بایلرندن بری « اورانغ اوتانغ » نسلندن یاش بر مایمول کیتوروب ، تجربه ایچون شونی اوزینڭ خانه‌سنده ، بالالری یاننده اوستروب تربیه ایلامش . بو مایمول شول قدر اوگرانمش ، ایرته طورغاچ یوونوب هم یاخشیلاب کیونوب ، چای یانینه کیلوب ، اوزینه مخصوص یرده‌گنه اوطوره هم ادب ایله‌گنه آشی ایچه ایمش ، آش یاننده دخی شول روشچه ادب ایله‌گنه اوطروب آدم کبی قاشق ، تاریلقه هم سانچـکی

اوزینه « سامبو » دیوب اسم قویمشلر، سامبوکیل بونده دیگانده آگلاب کبی نرسه‌لرنی تمام یرینه یتکروب طوتوب استعمال ایتونی اوگرانگان. کیله هم انگلیزچه آنام، آتام دیگان کبی بر نیچه سوزلرنی سویلی ایمش.

قاشق طوتوب آشارغه بویله اوگراتمشلر: آشنی نیران بر صاوتقه صالوب، اوستینه قاشق قویمشلر، آندن آشنی آلو قاشق برله اوکغایلی بولدیغینی، مایمول بیك تیز آگلاب بر ایکی کورساتودن اوك اوگرانوب قاشق طوتارغه باشلامش.

کیوم کیارگه اوگراتو بر آز آغرراق بولمش، بونلك ایچون مایمولنی صالقون بر بولمه‌گه یابوب بر آز اوشوتدکدن صوگره، چقاروب کیوم کیدرگانلر، بارا طورغاچ کیوم‌نلك فائده‌سینی آگلاب اوزی بلوب کیارگه آلشمش.

کوب وقتلر سامبو باشینه بورك یاکه قالپاق کیماینچه یورمش، اگر کیدرسه‌لر صالوب بر یاقغه طاشلی ایمش. بونلك حیله‌سینی دخی طابمشلر: باشینه بال یاغوب چبنلرگه طالاتمشلر، مایمول باشنده‌غی یوزلرچه چبنلردن طنچلق طابمای زحمت کورگانده باشینه قالپاق کیدرورلر، مایمول چبنلرنك جفاسندن قوتولور، بوندن صوك قالپاقنك‌ده فائده‌سینی آگلاب هیچ بر وقت طاشلامایچه قالپاق ایله یوری باشلار.

بس بوندن آگلاشلدی تعلیم وتربیه حقنده هر نرسه اشکه کره‌در، اما بر نرسه تربیه‌دن محروم قالسه اول وقتده همان بر اشکه یاراقسز بولوب طوره‌در.

٧٩ § — نه قدر عقللیلق!

بر بدوی بر یالغزی قرده یوردیکنده ایکی کشیگه اوچراب یانلرینه بارورده شول روشچه سوزگه کرشورلر:

بدوی : — افندیلرم سز آخری دوه‌گزنی یوغالتوب ، شونی ازلاب یوری طورغانسز ؟

تیگی‌لر : — درست درست بو کون ایرته بر دوه‌مز یوق بولدی شونی ازلیمز .

— دوه‌گزنڭ اوڭ کوزی صوقر ، صول آیاغی آقصاق ایدی توگلمی ؟

— درست درست شولای ایدی .

— آرقاسنده‌غی یوکینڭ بر یاغنده بال ، بر یاغنده بوغدای ایدی توگلمی ؟

— درست افندم درست ! شولای ایدی .

— آغزنده تشی ده توشکان ایدی توگلمی ؟

— های افندم تمام شولای ایدی ، سن بزنڭ دوه‌نی کورگانسڭ هم آرقاسنده‌غی یوگین هم کوزین ، آیاقلرین وتشلرین ده تمام قاراب وتیکشروب اوزاتقانسڭ ، ایمدی بزگه دوه‌نی طابوب بیر ، یا که اورنن ایت اوزمز باروب آلیق ،

— افندیلرم طوغریسینی بلاسیگز کیلسه ایتیم : بن سزنڭ دوه‌گزنی کورمادم‌ده ایشتمادم‌ده حتی یوغالغان بولووینی‌ده اوّل اوزیگزدن ایشتووم ، بن آنڭ اورنینی بلمیمن . دیوب ، بدوی جواب بیرگاچ تیگی کشیلر اوشانمایچه بیچاره‌نڭ یاقاسینه یابشوب قاضی قارشی‌سینه حکم‌گه ایلتورلر . قاضی آلدنده اوستین باشین تیکشوروب قاراسه‌لرده عیبلی ایتاردی هیچ برنرسه طابولماس همان اوز سوزنده طورور .

قاضی افندی آبدراب : « ای آدم بونلرنڭ یوغالغان دوه‌لرینڭ توسینه ویوکینه قدرنیچک بلدڭ ؟ » دیوب صوراغاچ ، بدوی جوابقه کرشوب :

— بن بر یالغزم قرده طورمقده‌من ، اویلاب وفکرلاب یورگانده بیك کوب نرسه‌لرنی بلورگه ممکن . مونه بو کون ایرته ایله یولدن باردقمده قم اوستنده بردوه ایزی کوردم ، اما آندن باشقه آدم ایزی‌ده حیوان ایزی‌ده

یوق ایدی، شوندن آڭلادم بو دوه‌نڭ قاچوب بارغان بولووینی، بر کوزینڭ صوقر بولدقینی آڭلادم، چونکه بارغان یولنده بولغان اوله‌ن و آزق‌لرنی همان بر طرفدنغنه یولقوب آشی بارغان، ایکنچی کوزی کورماگانگه کوره اول یاقغه بورلماغانده. بر تشی بولمادیقینه حکم ایتدم، چونکه قات قات قارادم آزقنی تشلاب آلغان اورنلرده برر ایکیشار اوله‌ن، یاکه صالاملر اوزلماینچه اوز حالنچه قالمشلر.

بر آیاغینڭ آقصاق بولووینی آڭلادم، چونکه حیواننڭ دورت آیاغندن بریسی تیگیلرینه قاراغانده یومشاقغنه باصوب، آزغنه ایز قالدرمش ایدی.

یولنڭ بریاغنده ایوم، ایوم چبنلر بزلاب یوردیکندن، ایکنچی یاغنده قرمسقه‌لر بغدای دانه‌لری کوتاروب اویالرینه آلوب باردیقلرندن دوه‌نڭ یوگی بغدای ایله بال بولدیقنی‌ده آڭلادم دیه سوزینی بترمش.

بدوینڭ بو قدر فکرلی وعقللی بولووینه هر کم عجبکه قالوب بیک کوب هدیه‌لر بیروب قایتاروب یبارمشلر.

§ ٨٥ — آدمنڭ عمری

الله تعالی بتون دنیانی و آنده بولغان جمیع نرسه‌لرنی بار ایلامشدر، وشونلر آراسنده آدمنی دخی بار ایتوب بارچه‌سندن گوزل هم بارچه‌سینه باش ایلادشدر. لکن آدمنڭ بار عمرینی اوطز سنه‌گنه قیلدقندن آدم بونی ایشتووی ایله آغلارغه هم «یا رب بنی باریسندن اوستون ایتوب یاراتقانسڭ بوندن بن راضیمن، لکن عمرمی بیک قسقه ایلامشسڭ، یا الله آرتدر عمرمی» دیوب الله‌غه یالواره باشلار.

شول وقتده ایشاك تورلی یاقغه قاراب، قاطی طاوش ایله قچقرا ایمش:

« ای خدایم ! بنی یوك طاشور ایچون هم پچان صالام کبی نرسەلر آشاتوب ، آدملردن طایاق ایله آرقامه قیناتور ایچون یاراتمش‌سلڭ ! اورنم هم آبزارده چوب چار آراسندەدر ، شولای بولسەده بگا ایللی سنه عمر بیرمش‌سلڭ ! یا الله آل عمرمنلڭ یکرمی سنەسینی ! » دیوب باقرا ایمش .

ایشاکنلڭ بوطاوشینی ایشتوب الیگی آدم : « یا الله ! شول ایشاکدن آرتقان یکرمی یل عمر بگا قوشولسه ایدی » دیه صورامشدر .

ایشاکدن صوگره ات یرگه یاتوب آونی ، آونی : « یا الله ! اورنم قش ! صووقده ، یازین اسسی‌ده ، قارنم آچ بولا ، اوزم کشی خدمتکاری ، هر وقت اشم قاراوللامقدر ، شول قدر مشقت‌لکده کیچرورگه بگا قرق یل عمر بیرمش‌سلڭ ! یا الله قیلدقگه راضی‌من ، خواجه‌مز سن‌سلڭ رحیم شفقت ایاسی‌ده سن‌سلڭ قیل بگا رحیم ! آل شول عمرمنلڭ یکرمی یلینی » دیوب الله تعالی‌گه یالواردقنده ، آدم ایشتوب ، شول اتدن آرتقان یکرمی یل‌نلڭ‌ده اوز عمرینه قوشلووینی صورار .

آدم شول روشچه عمرینی آرتدرو قایغوسنده یورگانلڭ مایمول دخی میدانغه چغوب دورت بیشکه بوکلانوب آونی ، آونی یغلاغانی حالده اللهغه یالوارور : « یا الله ! یا الله ! بگا مرحمت قیل بنی یاشلکمدن‌اوك قارچقلر کبی کولنج برقیافتلڭ یاراتمش‌سلڭ ! هر ایشم کیلوشسز ، اوزم عقلسز همان تقدیرگه راضی‌من خدایم ! لکن بگا شول حالمده آلتمش سنه عمر بیرمش‌سلڭ ، بو بگا بیك آغر بولاچق ، بونلڭ یارتیسنی آلده بگا اوطز سنەگنه عمر قالدر » دیور . قناعتسز آدم مایمول‌دن آرتقان سنەلرگه‌ده کوز طوندیقندن الله تعالی آدمنلڭ عمرینی یوز سنەگه قدر اوزون ایلامشدر . بوندن بویله آدمنلڭ عمری دورت وقتغه بولونه‌در :

برنچی وقت: آدمنك اوّلگی اوطز سنه عمریدر، آدم بو عمرنده بیك گوزل صورتده هیچ بر قایغوسز ومشقتسز بولور دنیاسندن راضی بولوب یکتلیگین کوندن کون آرتدرور، عقلی اوتکون، طاوشی ماطور، اوزی قوّتلی بولور.

ایکنچی وقت: اما بو عمری کیچوب اوطزدن ایللی‌گه قدر بولغان ایشاك عمرینه کرشور، بو عمرنده آدمنك بالاسی چاغاسی بولور هم آنلر آرتا بارورلر، آنلرنی تربیه‌لمك ایچون کیراکلی نرسه‌لرنی طابوتیوشلی بولور. آنلر ایچون طرشوب قایغوروب یورور، دنیادن راضی بولماز، هر وقت حسرتلی بولور.

اوچنچی وقت: بر زمان کیلور بو ایللی یلده اوتار، اوچنچی عمر یعنی اتدن آرتقان یکرمی سنه کیلور، بو عمر آدم ایچون طاغین آغردر، چونکه مال ودولت حاصل قیلغان بولسه، نه اوزی فائده‌سینی کورماز، نه کشیگه فائده کورساتو قولندن کیلماز، همان قاراولچی بولوب طورور.

قارتایا باشلار بیللری بوگولور، هروقت چیرلاب طورور، بروشور، بر اسسیلانور، حاصلات کبی ایل ایچون قایغوروب، مال قاراوللاب ترکلك ایته‌ر.

دورتنچی وقت: مونه مایموندن آرتوب قالغان اوطز سنه عمر کیلور. بوعمر آدم ایچون ایك آغر ومشقتلی‌سیدر، چونکه آدم بو عمرنده سیکسان، طوقسان یاشلرنده بولادر، اوزینه مایمول قیافتی کرور، زیرا: بیتلری بورشکان، آغزی جایلگان، تشلری توشکان بولور، قولاقلری ایشتماز، ایرنلری صالنوب توشکان بولور، کوزلری کورماز، اوزی مایمول کبی بوکرایگان بولور. شول حالنده‌ده اوزی آدملك دعواسین قیلوب، سویلرگه، یورورگه تلار، لکن قارت مایمول کبی بر کولنچ گنه بولور.

§٨١ – دورتنچی عمرنده بولغان بر قارت ایته‌در

کیل بالا طـگلا سوزمی ، مونه صوقردر کوزم ،
دخی ایشتمی قولاغم ، یوری‌ده آلمیم اوزم .
توشدی بنم تشلرم ، تمام چقمی سوزلرم ،
شونڭ ایچوندر کوب وقتده ، کولکی بولا سوزلرم .
قارتلقمده کولکی بولدم ، سزنڭ کبی یاشلرگه ،
قوّتم یوق اش اشلرگه ، علمم یوق سوز سویلرگه .
بولسه ایدی بنم علمم ، یا که بولسه دولتم ،
بولور ایدم بن قدرلی ، سزلر آلدنده ئلله کم .
یاش ایدم بن بر زمانده ، صبی ایدم اول چاقده ،
یورمادم بن مکتبگه ، طرشمادم سبق‌غه .
یوردم اویناب هم شایاروب ، قارت کشیلردن کولوب ،
خاطریمه‌ده آلمادم ، بگاده یته‌سون کیلوب .
اول زمانده قیلنشلرم ، بولغان ایکان تیوشسز ،
مونه حاضر قارتایدم ، اوزم یارلی هم اشسز .
اشلر ایدم یوق قوّتم ، تیك طورورغه یوق آقچه ،
علمم بولسه یارارایدی ، نادانلق باصقان‌لاسه .
ای بالالر طـگلاغز ، بنم اوشبو سوزیمی ،
عبرت ایتوب کورساته‌من ، سزلرگه بن اوزمی .
وقتیله کیلور سزگه‌ده ، اوشبو قارتلق زمانی ،
خاطریگزدن چنارماگز ، هیچ بر وقت سز آنی .
طرشیگز اوقوغه ، هم بیلك عالم بولوغه ،

قارتلق کونده راحتلانوب، هیچ قایغوسز یاطوغه.
اگر حاضر طرشماسه‌کز، کیلور بر کون اوکنورسز،
اوکنوب فائده ایته آلمازسز، بلکه ضرر کوررسز.
بونی اوقوب آلیکز عبرت، شاید بر اشکه یارار،
یاش بالالر قارت‌لرغه، عبرت کوزیله قارار.

۸۲§ — علم نباتات

یر یوزنده بولغان نرسه‌لرنك جانلی بولوب، سیزه طورغان هم یوری طورغانلرینه «حیوانات» دیولگان کبی، یرده اوسوب بر اورندن ایکنچی اورنغه قوزغالمایتچه طوره طورغانلرینه «نباتات» دیوب ایتوله‌در. آنلردن بحث ایتکان علم «علم نباتات» دیوب آتالادر.

نباتاتنك ترکلیکی‌ده حیوانات ترکلیکی کبی هوا یارده‌میله‌در، گرچه آنلر کوچوب یورماسه‌لرده یوغاری طابا اوسه‌لر، اگر بر بر کیمچیلك کورسه‌لر حیوانلرنك جانی چغوب اولووی کبی آنلرده قوریلر. هم آنلرده آدم‌گه حیوان درجه‌سنده کیراکلی وفائده‌لیدرلر، بعضلری حیواندن‌ده کیراکلیراکدر. طوره طورغان خانه‌لرمز کیگان کیوملرمز آشاغان رزقلرمز بارچه‌سی نباتاتدندر.

بغدای، آرپا، آرش، بورچاق، دوگی کبی اورلق‌لر، آلما، لیمون، قاربوز، افلیسون، اوروك، خرما، یوزم کبی جیمشلر، ناراط، قاین، یوکه، اوساق کبی آغاچلر هر قایوسی نباتات‌در.

نباتاتنك ترکلیگی حقنده هم آنلرنك فائده‌لرینك نرسه ایدیکلری حقنده بو کتابده اوزون بحث قیلنمایتچه، باری بر نیچه‌سیگنه بیان ایتلدی.

٨٣ § — با اوباب آغاچی

بو آغاچ نباتاتنڭ ایڭ زورسیدر، آفریقا قطعه‌سنده ایڭ اسسی اورنلرده بولور. ایلأنه‌سی (١٥) ساژین قدر قالینلقده بولادر. بوتاقلری یاق یاقغه جایلوب ئلله نی قدر یرنی قویاشدن کوله‌گه‌لب طوره‌در. اوزینڭ یمشی‌ده بولادر. آفریقا خلقی آشیلر، مونچالاسندن آرقان ایشه‌لر، یمشینی صغوب چقغان صووندن بیزگاك خسته‌لقینه فائده‌لی بر تورلی اچملك یاصیلر.

٨٤ § — چای آغاچی

اوز حالنچه طورغانده (٣) ساژین قدر اوسه طورغان بر آغاچدر، آزیا قطعه‌سینڭ جنوب طرفلرنده بولادر، شول آغاچنڭ یاپراقلری چایدر، یاز کوننده آغاچنڭ یاپراقلرینی جیوب، قاینار صوغه صالوب، بر آزغنه طوتوب آلالر، صوڭره قزغان پاتنوس‌لرغه صالوب، بولغاتوب شول یاپراقلرنی زور، زور جایمه‌لرگه آقتاروب صووتقاچ اوچ‌توبینه صالوب، بتوروب صوڭره یاخشی یاشچکلرگه طوتوروب صاتارغه قویالر.

چای آغاچی قطای مملکتنده بیك کوب بولدیقندن بزم بو یرلرگه بیك کوب چای قطایدن کیله‌در.

چای آغاچلرینی ایکی ساژین‌دن آرتق اوسدرمیلر چونکه بیك اوزون بولغاچ یاپراقلرینی جیو بیك مشقتلی بولادر.

٨٥ § — قاوچوق آغاچی

آیاقلرغه کیوله طورغان ریزینوڤی کالوشلر، هم یازو بتره طورغان ریزینکه‌لر حاصل هر بر ریزینکه نرسه‌لر، شول قاوچوق آغاچندن چقغان

بر نرسه‌دن یاصالادر، بو آغاچ کیسلکده صیوق بر نرسه آغادر، ایملی شول صیوق نرسه‌دن بیك کوب تورلی نرسه‌لر یاصالادر.

§ ٨٦ – علم معادن

یردن چقا طورغان بیك کوب نرسه‌لر باردرکه آنلرنك جانلری‌ده هم اوسولری‌ده یوقدر، آنلر معادن دیوب ایتوله‌در، آلتون، کموش، جیز، باقر، کوکرت، نیفت، یر کومری، توتیا، تیمر، چویون، قورغاشین، تری کموش کبی نرسه‌لر بارچه‌سی معدن‌در.

معدنلرنك فائده‌سینی برام برام آیروب سویلاگان وآنلردن فائده‌لنو طریقینی اوگراتکان علمگه (علم معادن) یاکه (میتاللوگرافیا) دیوب ایتورلر. بو ایك الوغ وایك فائده‌لی علمدر، چونکه بو زماننك هر بر قورالّلری وزینت ایچون طوتولا طورغان نرسه‌لری بارچه‌سی معادندن‌در.

معادن علمنده بیك آلنغه کیتکان دولتلر بار آنلر باشقه دولت ومملکت‌گه قاراغانده بیك بایدرلر، چونکه آنلر بیش‌تین‌لك بر معدننی اوزلرینك اوستالغی حقنده اشکه کرتوب شوندن ئلله نی قدر آقچه آلالر.

معدنلر بیك کوب تورلیدر، آنلرنك توسلری وقایسی یرلرده بولدیقلری بونده بیان ایتلمادی.

§ ٨٧ – آدملر علوم ومعارف آرقاسنده نیلرگه یتماگانلر

ایك اوّل شرپی‌ده بولماغان، آدملر ایکی طاشنی بر برسینه صوغوب شوندن چقغان اوط اوچقونینی بر قوری نرسه‌گه آلوب کوره‌توب اوط قابزغانلر. حاضر نیندای راحت شرپی ایله گنه قابزالر، اوزی اوچسز هم مشقتسز وقورقنچسزدر.

اوّل قارانغی تونلرده شم، فقیرلر چرا یاندروب یاقترتقانلر، صوگره لامپا چغوب کاراسین یاندروب کچکنه بر لامپا برله اون اون بیش چرانڭ یاقتیسندن قوّتلی یاقتیده اوطوره‌لر.

بو یاقین زمانلرده ایلیکتریك قوّتی برله یاقترتو چقدی، بالالر! بلکه پاراخودلرده اوزیگزده کورگانیگز باردر، نیندای یاقتی هم مشقتسز، قورقچسز اوزلیکلرندن قابونالر، زور شهرلرنڭ اوراملری ئلله نیندای قارانغو تونلرده‌ده شول ایلیکتریك ایله یاپ یاقتی بولوب نورلانوب طوره‌لر.

اوّل آدملر جیاو یاکه آت ودوه ایله بیك مشقتلانوب یورگانلر، شونڭ ایچون بیك یراق یرلرگه بارماغانلرده، بو کونده صودن بولسه پاراخود ایله، قوریدن بولسه تیمر یول ایله هیچ بر مشقتسز وراحتلك ایله اوّلکی زماننڭ اون اون بیش کونلیك یولینی بر ایکی کونده باروب بولادر.

اوّل آدملر هر اشنی قول ایله، آقرنلق ومشقت ایله اشلاگانلر، بو کونلرده هر اش ایچون نیندای قوراللر وماشینه‌لر چقدی، حتی شوندای ماشینه‌لر بار نیچه یوز آدملر وآتلر قوّتیله اشلانه‌چك اشنی بر یالغزی اشلاب طوره‌در. وایك کچکنه وهر کم‌ده بولا طورغان بر ماشینه تگو ماشینه‌سی، عبرت برله قاراغانده نی قدر عجب‌در، قول ایله تگوب ئلله نیچه ساعت اوطوره‌چق بر اشنی بر نیچه مینوتده تگوب طاشلای‌در، واشی نی قدر نفیس بولادر.

اوّلیراك پوچته ایله خط یورتو عادتی‌ده بولماغان بو کونده پوچته‌غنه توگل، ئلله نیچه چاقرم‌ده‌غی کشی ایله قارا قارشی سویلاشه‌لر، بوگا تیلیفون دیورلر، ئلله نیچه ملڭ چاقرم‌ده‌غی کشیدن بیك آز وقت ایچنده خبر آلالر بوسی تیلیغرام یارده‌می ایله‌در.

علوم ومعارف حقنده آدملرنڭ طابقان نرسه‌لرین یازوب آڭلاتاچق بولغانده زور، زورکتابلر ترتیب قیلمق لازم بولادر. بز اول قدرگه کیتمایچه عبرت ایچون شونلرنی یازوب اکتفا قیلدق.

ای سویکلو طوغانلرم هر قایوسندن عبرت آلوب
ممکن قدر علوم ومعارف صاحبی بولورغه طرشالم!

ح. زبیری.